

ОПЛАТА ПРАЦІ В СИСТЕМІ МЕХАНІЗМІВ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ СІЛЬСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ

*Крупа В.Р., старший викладач,
Львівський національний аграрний університет*

У статті обґрунтовано вирішальне значення оплати праці для розв'язання проблем соціального захисту сільського населення. Запропоновано показники та методологічні підходи до оцінки соціальної функції зарплати

The main role of payment in the decision of social protection problems of rural population is substantiated in the article. Indicators and methodological approaches to estimation of social function of wages are offered

Постановка проблеми. У контексті поширення впливу світової фінансово-економічної кризи на економіку України, особливої актуальності набуває питання соціального захисту сільського населення. Низький рівень життя сільських мешканців вже майже два десятиліття є однією з головних проблем, на вирішення якої спрямовують свої зусилля науковці, політики, громадські діячі. Однак практика подолання соціальних негараздів в Україні багато в чому не відповідає сучасним ринковим принципам, оскільки переважно орієнтована на посилення соціального забезпечення бідних верств населення. Внаслідок цього фактично відбувається «проїдання» національного доходу і обмежуються можливості для реалізації державних інвестиційних програм. При цьому розмір соціальних стандартів та допомог залишається досить низьким

У той же час, світовий досвід засвідчує, що головний вектор реалізації стратегії соціального захисту населення має бути спрямований на розвиток виробництва, зайнятості, підвищення продуктивності праці та рівня її оплати. Остання ж повинна стати вихідною ланкою соціальної політики. Тому дослідження оплати праці у якості головного джерела захищеності сільського населення від соціальних ризиків є вкрай необхідним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми оплати праці у сільському господарстві і соціального захисту населення є предметом наукових досліджень О. А. Біттера, В. В. Вітвіцького, І. Ф. Гнибіденка, В. С. Дієсперова, І. С. Пасха-вера, І. В. Прокопи, Л. Червінської та інших видатних вчених. Але з огляду на теперішній рівень життя сільських мешканців, питання пошуку ефективних механізмів їх соціального захисту й надалі залишається надзвичайно актуальним. Першим кроком до його вирішення став перехід в останні роки до концепції активного соціального захисту населення, що ставить перед дослідниками багато нових завдань. Одним із них є теоретико-методологічне обґрунтування впливу оплати праці на соціальні процеси.

Цілі статті. Метою даної статті є теоретичне осмислення значення оплати праці у забезпеченні соціального захисту сільського населення та формування системи оціночних показників їх взаємозв'язку на різних рівнях господарювання

Виклад основного матеріалу. Сучасні тенденції в розвитку економічної системи держави висувують принципово нові вимоги до соціальної політики та вдосконалення механізмів соціального захисту населення. В першу чергу це актуально саме для аграрної сфери, оскільки соціальні показники тут є найнижчими.

Формування ефективного механізму соціального захисту сільського населення в теперішніх умовах все більше пов'язується із перетворенням заробітної плати в основне джерело доходів сільських домогосподарств. Це обумовлено відходом від Концепції соціального забезпечення населення України (1993 р.), наслідком реалізації якої стало лише нераціональне використання бюджетних коштів і «розкручування маховика» інфляції та переходом до активної політики соціального захисту. Остання передбачає підвищення рівня задоволення потреб людей та мінімізацію соціальних ризиків за активної участі працездатного населення в результаті його ефективної зайнятості.

Такий підхід цілком узгоджується із сучасною концепцією соціального захисту населення провідних європейських країн, що передбачає формування механізму мінімізації соціальних ризиків саме через надання громадянам можливості під час свого активного періоду життя здобути право на гідне соціальне страхування та забезпечити свій соціальний добробут відповідно до власних навичок і бажання.

На жаль, незважаючи на позитивні тенденції останніх років, заробітна плата у сільському господарстві залишатися однією з найнижчих серед галузей економіки і практично не виконує своїх функцій. Так у 2008 р. середня номінальна заробітна плата штатного працівника сільського господарства України складала 1077 грн. що менше від середньої зарплати в економіці на 40,4%, у промисловості – на 46,6%, будівництві – на 41,2%, освіті – на 25,6%, культурі – на 28,7%, фінансовій діяльності – майже у 3,5 рази [3]. Мають місце також істотні розбіжності у рівнях зарплати в розрізі регіонів та окремих підприємств. Це створює низку практичних проблем у забезпеченні соціального захисту сільського населення, які будуть означені нижче.

З огляду на те, що економічна основа для захисту вразливих верств створюється економічно активним населенням, роль заробітної плати у розв'язанні соціальних проблем у першу чергу реалізується через формування системи ефективної зайнятості. Заробітна плата завжди була найефективнішим зовнішнім мотиватором працівників до високопродуктивної і якісної праці, тим самим сприяючи ефективній зайнятості. Але тут існує й зворотній зв'язок. Через ефективну зайнятість забезпечується створення стимулів для мотивованої високопродуктивної праці, наслідком чого є одержання гідного доходу (заробітної плати). У цьому, на думку Ю. Кулікова, полягає сутність забезпечення соціально-економічної захищеності економічно активної частини населення [2, с. 28]. Згідно цієї позиції, створення матеріальних стимулів до продуктивної праці є визначальним в ієрархії механізмів соціального захисту економічно-активного сільського населення.

Широкий спектр взаємозв'язків між параметрами соціальної захищеності та рівнем оплати праці обумовлює необхідність їх дослідження на 3-х рівнях: виробничому, домогосподарства та макроекономічному.

На виробничому рівні оплата праці є головним чинником, що формує відповідну якість трудового життя працівників підприємств, тобто їх здатність задовольняти матеріальні і духовні потреби. У цьому контексті належна та справедлива винагорода за працю, яка крім рівня її оплати охоплює ще й участь підприємств у соціальній підтримці своїх працівників по-суті виражає ступінь захищеності окремих осіб та груп людей від різноманітних соціальних ризиків.

Належною винагородою за працю, на нашу думку, є такий її рівень, який забезпечує нормальне функціонування та розвиток людини. Тому оцінюючи достатність рівня оплати праці для формування соціальної безпеки особи та можливостей її розвитку, необхідно насамперед співставити її заробітну плату із мінімальною зарплатою та прожитковим мінімумом. Таке співвідношення характеризуватиме ступінь прийняттого ризику, що є порогом допустимої небезпеки. Поза ним виникає загроза життю та здоров'ю людини. Проте нормальне відтворення робочої сили і формування якісного трудового потенціалу суспільства можливе лише за умов досягнення стану повної безпеки. Її виразником за певних умов може бути середній рівень оплати праці по економіці. Більш об'єктивним орієнтиром цього стану можуть бути соціальні стандарти провідних країн. Так, гідна середня оплата праці за європейськими стандартами повинна становити не менше як 5-6 прожиткових мінімумів. В Україні ж більшість працівників сільськогосподарських підприємств отримує лише мінімальну зарплату, що станом на 01.01.2009 р. становила лише 83% прожиткового мінімуму.

Визначення об'єктивного розміру зарплати, здатної забезпечити як допустимий так і оптимальний рівень соціальної захищеності сільського населення, потребує докорінного вдосконалення підходів до розрахунку самого прожиткового мінімуму. Перш за все необхідно збільшити вміст «споживчого кошика» та закласти у нього реальні норми споживання. По-друге – враховувати при розрахунках даного соціального стандарту фактичні темпи інфляції.

Оцінка справедливості в оплаті праці, що ґрунтується на принципі «рівна оплата за рівну працю» передбачає співставлення мінімальної і середньої зарплати на підприємстві, а також міжгалузеві та територіальні порівняння.

На рівні сільських домогосподарств зарплата працівників сільськогосподарських підприємств певною мірою визначає ступінь соціальної захищеності не лише самих працюючих, а й інших членів їх сімей. Крім того, у контексті подолання негативних наслідків процесів глобалізації на вітчизняне аграрне виробництво надзвичайної актуальності набуває питання забезпечення людського розвитку та підвищення конкурентоспроможності трудового потенціалу села. Заробітній платі у цьому належить виключно важлива роль, причому не лише як головного джерела інвестицій у людський капітал

У теперішній час заробітна плата на селі не тільки зумовлює реальний рівень життя селян, а й безпосередньо впливає на кадрову політику, демографічну ситуацію, визначає перспективи розвитку сільських територій [1, с. 13]. Бідність значної частини сільського населення, спричинена безробіттям

та низькою оплатою праці, не стимулює зростання народжуваності. Як наслідок потенційна частина людського капіталу села на сьогодні значно менша від продуктивної. Відбувається відтік молоді у міста. В сукупності все це негативно впливає на заміщення поколінь спричиняє процеси старіння населення та «вимирання» сіл.

Недостатній рівень споживання негативно впливає на здоров'я сільського населення, особливо підростаючих поколінь. За оцінками лікарів 70-80% новонароджених дітей в Україні мають певні відхилення у фізичному чи психічному розвитку. Щодо зрілого покоління, то погіршення морального стану селян та зневіра у подальшому покращенні умов життя часто веде до зниження їх трудової активності, апатії, процвітання алкоголізму з усіма його негативними наслідками.

Якісний склад людського капіталу характеризує також рівень загальноосвітньої і спеціальної підготовки сільського населення. У цьому контексті, найбільшу питому вагу серед сільського населення займають люди з базовою середньою та початковою освітою – майже 40 %. Низький рівень заробітної плати значно обмежує можливості сільських дітей у здобутті вищої освіти, яка в переважній більшості сьогодні є платною.

Таким чином, через неспроможність заробітної плати у сільськогосподарських підприємствах забезпечити гідний рівень споживання, сільські сім'ї фактично змушені недоінвестувати у власних дітей. Тобто проблеми з якісним відтворенням людського капіталу села виникають вже на його початку.

На макрорівні розмір заробітної плати працівників сільськогосподарських підприємств впливає на соціальну захищеність сільських жителів насамперед через обсяг внесків у Пенсійний фонд та фонди соціального страхування.

Тому оцінюючи стан та перспективи пенсійного забезпечення зайнятих у сільському господарстві перш за необхідно проаналізувати розмір заробітної плати (доходу) що використовується для обчислення пенсії. У теперішній пенсійній формулі ключовим елементом є коефіцієнт заробітку, який визначається наступним відношенням:

$$Kз = \frac{Зв}{Зс} ,$$

де Зв – заробітна плата (дохід) застрахованої особи з якої сплачено страхові внески за місяць за який розраховується коефіцієнт;

Зс – середня заробітна плата в Україні за місяць, за який розраховується коефіцієнт заробітку.

Враховуючи теперішнє співвідношення між середніми зарплатами у сільському господарстві та економіці, стає зрозуміло, що більшість селян може розраховувати лише на мінімальну пенсію. Підприємства, що є платниками фіксованого сільськогосподарського податку вносять у Пенсійний фонд лише 13,28% від суми фактичних витрат на оплату праці найманих працівників, причому утримання із самої зарплати не здійснюються. Виходячи з цього низька зарплата працівників аграрних підприємств і відповідні розміри внесків не покривають обсягів фінансування виплат сільським пенсіонерам. Це створює додаткове навантаження на Пенсійний фонд та обумовлює необхідність перерозподілу його коштів, що негативно позначається на обсягах виплат репті пенсіонерів.

Вважаємо, що виходом із цього становища може бути лише здійснення комплексу організаційно-економічних заходів, спрямованих на підвищення зарплати у сільському господарстві. За рахунок зростання останньої можна не тільки істотно покращити фінансовий стан Пенсійного фонду, але й забезпечити добровільну участь аграріїв у накопичувальній пенсійній системі

Слід також зазначити, що у макроекономічному аспекті заробітна плата у сільськогосподарських підприємствах не лише залежить від стану аграрної галузі, але й впливає на нього через платоспроможний попит. Збільшення споживчого попиту на продукцію сільськогосподарських підприємств стає своєрідним внутрішнім джерелом інвестування їх розвитку. Вважаємо, що за рахунок мультиплікативного ефекту будь-які додаткові фінансові вливання у галузь сприятимуть розвитку аграрного виробництва і на цій основі – підвищенню реальної зарплати і рівня соціальної захищеності сільських жителів. Крім цього, додаткові інвестиції у агросектор економіки сприятимуть реформуванню соціальної сфери села, передусім пенсійного та медичного страхування. Узагальнюючи все сказане пропонуємо систему показників, на основі якої можна оцінити вплив оплати праці на стан і перспективи соціальної захищеності сільських мешканців (табл. 1).

Таблиця 1

Показники оцінки оплати праці у системі соціального захисту сільського населення

Показники	Одиниця виміру
1	2
ВИРОБНИЧИЙ РІВЕНЬ	
Середньомісячна зарплата одного штатного працівника,	грн.
Відношення середнього рівня заробітної плати одного штатного працівника до прожиткового мінімуму для працездатних осіб	%
Порівняльний рівень середньої заробітної плати штатних працівників (у % до середнього показника по Україні)	%
Співвідношення мінімальної і середньої заробітної плати на підприємстві	%
Співвідношення темпів зростання рівня оплати праці та цін (індекс реальної заробітної плати)	%
Співвідношення заробітної плати працівників по децильних групах (коефіцієнт Джині)	%
Сума заборгованості із заробітної плати у розрахунку на одного працівника	грн.
Частка натуральної оплати праці у загальній її структурі	%
Коефіцієнт адекватності отриманого заробітку затраченим зусиллям	
Сума соціальних пільг і коптів, спрямованих на споживання, в розрахунку на одного працівника, у тому числі: – оплата вартості харчування працівників у їдальнях; – оплата проїзду працівників до місця роботи; – надання матеріальної допомоги; – надання медичної допомоги; – надання надбавок до державної допомоги сім'ям, які мають дітей; – організація відпочинку й лікування працівників тощо	грн.
РІВЕНЬ ДОМОГОСПОДАРСТВА	
Частка оплати праці у грошових доходах домогосподарств	%
Частка оплати праці у сукупних ресурсах домогосподарств	%
Оплата праці в розрахунку на 1 особу (члена домогосподарства)	грн.
Рівень забезпечення прожиткового мінімуму однієї особи за рахунок зарплати	%
Частка покриття заробітною платою грошових і сукупних витрат домогосподарств	%
Рівень покриття зарплатою необхідного обсягу витрат на харчування, медичну допомогу, освіту.	%
Частка населення, що живе за межею бідності	%
МАКРОРІВЕНЬ	
Обсяг внесків із зарплати працівників сільськогосподарських підприємств, що спрямовуються у Пенсійний та страхові соціальні фонди	тис. грн.
Обсяг податку на доходи фізичних осіб, сплаченого із заробітної плати працівників сільськогосподарських підприємств	тис. грн.
Коефіцієнт покриття обсягу пенсій та інших соціальних виплат сільським жителям внесками із зарплати.	
Обсяг заробітної плати, що спрямовується на заощадження і як накопичувальні внески у Пенсійний фонд.	тис. грн.

Застосування такої системи оцінок, на наш погляд, дозволить раціоналізувати підходи до здійснення соціальної політики в аграрній сфері.

Висновки. Виходячи із описаних взаємозв'язків, забезпечивши реальне зростання оплати праці у сільськогосподарських підприємствах, можна відчутно покращити рівень соціального захисту сільського населення. Але створення передумов для цього потребує розробки якісно нових підходів до організації оплати праці у сільськогосподарських підприємствах, вдосконалення механізмів оподаткування та державної підтримки аграрного сектора, а також підвищення конкурентоспроможності сільського господарства через переведення його на інноваційний шлях розвитку.

Література.

1. Вітвіцький В., Стан, проблеми та можливі шляхи підвищення рівня оплати праці в сільському господарстві / В.Вітвіцький, З.Метельська // Україна: аспекти праці. – 2007. – № 7. – С. 13–20.
2. Куліков Ю. Методологічний підхід до формування механізму захисту економічно активного населення / Ю. Куліков // Україна: аспекти праці. – 2009. – № 7. – С. 25 – 31.
3. <http://www.ukrstat.gov.ua>